

Егемен Қазақстан

Ғалымның асыл арманы

Дарынды ғалым Алма Қыраубаева туралы әңгімені оның ұстазынан бастағым келіп отыр. Өткен ғасырдағы қазақ әдебиеттану ғылымының аса көрнекті қайраткерлерінің бірі Бейсембай Кенжебаев болатын. Бейсекеңнің ұлылығы сол, ол марксизм-ленинизм ілімі салтанат құрып, әлемнің үштен біріне билік жүргізіп тұрған кездің өзінде-ақ социалистік реализмнің қазақ әдебиеті тарихына қатысты қағидаларына қарсы шығып, небір қиындықтарға қарамастан, өзінің ғылыми бағытын қорғап қалды.

Ол ілім бойынша, ұлт капитализм не социализм кезінде ғана қалыптасады, ал қазақтар капитализмді басынан өткермей, бірден социализмге қойып кетті. Қазақтар бұрын ұлт емес еді, олар 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін орнаған социализм кезінде ғана қалыптаса бастаған «жас» ұлт. Демек, бұрын қазақ ұлты болмағандықтан оның тарихы да, әдебиеті де болмады. Міне, алқымнан алып кердеңдеген осы кесір теорияны мойындамаған, бүкіл саналы ғұмырын қазақ әдебиетінің тарихы есте жоқ ескі

замандардан басталатындығын дәлелдеуге арнаған қайтпас қайсар ғалым Бейсенбай Кенжебаев еді.

Соғыстан кейінгі жылдардың төлдері – біздер алпысыншы жылдардың орта шенінде С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультетінде білім алып, Алмалармен студенттік жылдарды қатар өткіздік. Бізден бір жыл кейін оқыған Алманың курстастарының ішінде «сен тұр, мен атайын» дейтіндей дарынды жастар көп еді. Олардың арасынан кейін қазақ әдебиетінің түрлі салаларында жарқырап көрінген Сағат Әшімбаев, Шәрбану Бейсенова, Сайлаубек Жұмабеков, Әділбек Тауасаров, Ризабек Адуов, Нұрлан Оразалин, Фаузия Оразбаева, Алдан Смайыл, Әшірбек Көпіш, Лұқпан Асыллов сияқты ақын-жазушылар, сыншылар, ғалымдар, ұстаздар шықты.

Алма өз құрбылары ішінде бірден көзге түсті. Оның қазақ рухы ұялаған ізгі мұратты қыз екендігі иманды қараторы жүзінен, биязы, байсалды, сабырлы мінезінен, сөйлеген ойлы сөзінен, әдептен аспайтын қалпынан бірден аңғарылатын. Осындай қасиеттерін бірден байқаған деканат Алманы топ басшысы етіп тағайындады.

Ол барлық сабақты үздік оқыды. Тіл білімінің ұстаздары Алманы болашақта тілші болады деп, қазақ тілі кафедрасына қарай икемдеді. Тіпті болашақ тілші ретінде Алманы шәкірттер алмасу бағдарламасы бойынша 1967 жылы Болгариядағы София университетінің түркітану кафедрасына жіберіп алды. Бірақ оның әдебиетке деген ыңғайы ерекше еді, сөз өнеріне келгенде нағыз сегіз қырлы, бір сырлы болатын. Оқудан, қоғамдық жұмыстардан қолы сәл босаса-ақ көркем шығармашылықпен айналысып, өлең-әңгімелері республикалық газет-журнал беттерінде жарияланып тұрды. Ол кезде студент өлеңінің, әңгімесінің баспасөзде жариялануы ерекше оқиға болатын. Жан-жақты өнер иесі Алма университетте өтетін түрлі әдеби жиындарда өлең оқып, Сыр бойының термелерін құйқылжыта шебер орындайтын.

Осы кезде Б. Кенжебаев қазақ әдебиеті кафедрасын басқарып, студенттерге XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінен дәріс оқыды. Ол қазақ әдебиетінің болашақ кадрларын даярлауға ерекше көңіл бөлді. Шәкірттерінің әдеби дайындығы, бейімі, қабілеті барларын бауырына тартып, инемен құдық қазғандай қиын ғылымның қия жолына баптап салды.

Ол кезеңде әдебиеттану ғылымы басты назарды социалистік реализм әдебиетінің мәселелерін зерттеуге бұратын. Ал Бейсекең болса, өзінің шәкірттерін бұрын зерттелмеген, тарихтың тереңінде жатқан тың тақырыптарға қарай жетектеді. Мырзатай Жолдасбековке Орхон-Енисей ескерткіштерін, Мұхтар Мағауинге қазақтың жыраулық поэзиясын, Рымғали Нұрғалиевке М.Әуезовтің драматургиясын, Арап Еспембетовке С.Торайғыровтың шығармашылығын кандидаттық диссертация жұмыстарының тақырыбы етіп бекітіп берді. Ал Алмаға түркі халықтарының көпшілігіне ортақ «Қисас и Рабғузи», «Махаббат-нама» сияқты шығармаларды әдеби тұрғыдан талдап, зерттеуді ұсынды.

Бейсекеңнің шәкірттері ұстаздарының үмітін ақтап, қазақ әдебиетінің тарихын әрі қарай сан ғасырларға жылжитқан тұтастай бір ғылыми мектептің қабырғасын қалап шықты. Кандидаттық, докторлық диссертацияларын қорғап, том-том зерттеулер жазып, қазақ әдебиеттану ғылымының еңсесін биіктете түскен көрнекті ғалымдарға айналды. Бұларды мұндай биікке көтерген, біріншіден, Бейсенбай Кенжебаев болса, екіншісі, қазақтың ұлттық рухы ұялаған тақырыптарды, көне дәуірлердегі нағыз түркілік бағыттағы әдебиеттерді зерттеп, соларды қайта тірілтуі, рухани жағынан әлсіреп отырған халқына қайта ұсынуы дер едік. Бейсенбай Кенжебаевтың жолын қуып, артына айтарлықтай өшпес мұра қалдырған соңғы шәкірттерінің бірі – Алма Қыраубаева еді.

Алма Мүтәліпқызы Қыраубаева 1947 жылы Қызылорда облысы, Сырдария ауданының Бірқазан бекетінде туған. Әкесі Мүтәліп – оңтүстік өңіріне танымал ақын, жыршы, балуан, анасы Күлжан – Сүлейменқызы атақты Мұстафа Шоқайдың немере қарындасы. 1965 жылы С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті филология факультетінің қазақ тілі мен әдебиеті бөліміне түседі. 1970-1973 жылдары осы университеттің аспирантурасында білімін әрі қарай жалғастырады. 1974-2000 жылдар аралығында ассистент, аға оқытушы, доцент, профессор болып, қызметтер атқарды. 2000 жылдан өмірінің соңына дейін Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде профессор болды.

1974 жылы «Қисас-и Рабғузи», «Махаббат-наманың» идеялық-көркемдік ерекшеліктері» тақырыбында кандидаттық, 1997 жылы «Шығыстық қисса-дастандардан» докторлық диссертациялар қорғайды. Профессор. Жамбыл атындағы халықаралық сыйлықтың иегері. 2008-2012 жылдары «Өнер» баспасынан «Ғасырлар мұрасы», «Ежелгі әдебиет», «Шығыстық қисса-дастандар», «Жаным садаға», «Мыңжылдық жолаушы» атты кітаптардан тұратын бес томдық шығармалар жинағы жарық көрді.

А.Қыраубаеваның ғылыми ізденістері негізінен көне түркілік әдеби мұраларды зерттеуге арналған. Бұрындары түрлі себептермен қолға алынбай келген дәуірдің әдебиетін игеруде Алма батыл қадамдар жасап, Рабғузидың «Қиссас-ул-әнбия» атты шығармасын ғылыми айналымға түсірді, қазақ тілінде сөйлетіп, рухани игілігімізге айналдырды. «Махаббат-наманың» да мәтінін қазақша шығарды.

Ғалымның «Ғасырлар мұрасы» атты зерттеу кітабы XII-XIV ғасырлардағы қазақ әдебиетінің тарихи мәселелеріне арналған. Кітаптың «Уақыт бедері» аталған алғашқы тарауында аталған кезеңде Әл-Фараби, Әли Ибн Сина, Әл-Бируни, Әл-Хорезми секілді ғалымдар шыққан түркі халықтарының мәдениеті мен әдебиеті гүлдене дамығандығына назар аударады. «Аударма-нәзира әдебиет. Рабғузи қиссалары» аталған екінші тарауда классикалық араб-парсы әдебиетіне еліктеуден пайда болған нәзира дәстүріне кеңінен тоқталған. Бұл ретте Әлидің «Қисса Иусуф», Құтыбтың «Хұсырау-Шырын», Сайф Сараидың «Гүлстан» шығармаларын барлаған. Әсіресе Рабғузидың қиссаларын талдауға біршама орын берілген. «Тыңтума әдебиетте» атты үшінші тарауда автор «Махаббат-нама» дастанының жазылу, зерттелу тарихын шола отырып, жырдың көркемдік сыр-сипатын ашады. Соңғы «Ежелгі әдебиет дәстүрі» тарауында көне түркілік әдеби дәстүрлердің XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінде жалғасын тапқандығы М.Көпеев, Ә.Тәңірбергенов, Ж.Шайхисламұлы, т. б. поэзиясын талдай отырып дәлелденген.

Жалпы алғанда, Алманың ғылыми қызығушылығы қазақ әдебиетінің ескі замандардағы түп-тамырынан бастап, XX ғасырдың басындағы шығыстық, діни бағыттағы дәуірді қамтиды. Ол Алып Ер Тұңға, Томирис, Зарина, Ширақ батыр, Мөде хан, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, көк бөрі туралы аңыздар жайлы қазақ ғалымдары арасынан алғашқылардың бірі болып қалам тартты.

Ғалым қазақ әдебиетінің ескі кезеңін «Заманымыздан бұрынғы жазу-сызулар», «Түркі қағанаты дәуіріндегі әдебиет», «Оғыз дәуіріндегі әдебиет», «Ислам дәуіріндегі әдебиет», «Қарахан әдебиеті», «Алтын орда дәуіріндегі әдебиет» деп дәуірлеген.

Ғалым классикалық парсы әдебиетінің бастау бұлағы деп келген «Авестаны» қазақ мифологиясындағы құнарлы қайнарлардың бірі ретінде қарастырған. Оны Тұранда, яғни түркілер елінде жазылған туынды деп бағалайды. Оғыз дәуіріндегі әдебиетке Қорқыт, Оғыз қаған жайлы аңыз-жырларды да жатқызады.

Әл-Фарабидің, Ахмет Ясауидің, Ахмет Йүгнекидің шығармашылықтары «Ислам дәуіріндегі әдебиетте», Жүсіп Баласағұн мен Махмұд Қашқари «Қарахан әдебиетінде» қарастырылса, «Алтын орда дәуіріндегі әдебиеттің» үздік шығармалары ретінде «Махаббат-нама», «Қисса-Жүсіп», «Жұмжұма», «Хұсырау-Шырын», «Қисса-әл-әнбия» және Сайф Сараидың «Гүлстан би-т-түрки» талданған.

Ғалымның «Шығыстық қисса-дастандар» монографиясы қазақ әдебиетінің бұрындары зерттелінбей келген тұтас бір саласын қопара қарастырып, тыңнан жол салды. Бұл көлемді зерттеу еңбегінде «Мың бір түн», «Тотынама», діни, «Шахнама» желілері, сондай-ақ Ортаазиялық сюжеттер бойынша нәзира үлгісімен жазылған қазақ дастандары жеке ғылыми проблема ретінде кеңінен зерттелді.

Ғалым қазақ қиссаларын тақырыптық, сюжеттік жағынан түрлерге топтастырып, олардың көркемдік, идеялық бағыттарын айқындаған.

А.Қыраубаеваның ғалым ретінде алдына екі түрлі мақсат қойғандығы байқалады. Оның біріншісі, әлі зерттелінбей жатқан әдеби құндылықтарды ғылыми тұрғыдан игеру болса, екіншісі, сол игерілген қазынаны туған халқының кәдесіне жарату болған. Ұлттық университетте ұстаздық қызмет атқарып, дәріс оқыған Алма жоғары оқу орындарындағы филология факультеті шәкірттеріне арналған оқу құралдарын, бағдарламаларын шығарды. А.Қыраубаева ғылыми ізденістермен бірге, ұлттық тәрбие мәселелерімен айналысты. «Саяси тәуелсіздігімізді алғанмен, рухани тәуелсіздікке жету оңай емес. Оған қазақ баласы жаппай қазақ мектебінде оқитын күнге жеткенде ғана үміт артуымызға болады. Осы ұлы мақсат үшін күрес бүгін де, ертең де тоқталмауы тиіс», – деп жазды ол «Жаным садаға» атты еңбегінде.

Тағы да Алманы тыңдайық:

«Жатқа еліктеу – өзін-өзі қор санау. Бұл – ұлттық сана жетілмеген елде болатын көрініс. Өзінің ұлттық құндылықтарының болашағы жоқ деген түсініктің қалыптасуы – адамның жан дүниесін аздыратын қатердің бірі. Оның жастар арасында, бала сенімінде ұялауына жол беріп қоюға болмайды... Жастар арасында Тәттімбеттің кім екенін білмей, Майкл Джексонға құлдық ұру, Қорқыттың философиясын ұқпай жатып, Фрейдке таңғалу, тасқа жазылған ата сөзін оқымай тұрып, Куликово шайқасын білгішсіну ауруы бар...

...Қай тіл жетекші болса, баланың жаны сол тілде сөйлейді...

...Діни сенім рухани сананың негізін қалайды.

...Қызды тәрбиелеу – ұлтты тәрбиелеу деген сөз.

...Ұлттық мектебіміздің философиясы дәстүрлі түркілік өркениет пен қазақ әлемі негізінде жасалып, әлемдік өркениетпен сұхбат қарым-қатынасында болуы қажет.

...Өз ана тілінің сырын меңгеріп үлгермеген балаға өзге тілді қосақтауға болмайды. Орыс тілінің өзін 1-сыныптан қосарлау кеңестік жүйенің айла-шарғысы болатын».

Ғалым ұстаздың ойынша, «мектептегі басты мәселе – оқулықтың мазмұнында. «Бастауыштан бастап ертегі аңыздар, ұлттық әдеп, қазақ елінің арғы-бергі тарихынан қызықты оқиғалар, ұлт тұлғалары, ежелгі әдебиет, ислам мәдениетінен мағлұматтар содан алынуы тиіс. Ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесінің ерекшеліктерін ескере отырып, бастауыштан мектеп бітіргенге дейін халық тәрбиесінің негізінде жүргізу, қыздарды отбасына бағыттау, шешендік өнер тарихын айтып берумен шектелмей, сөйлеу өнеріне дағдыландыру (аузына сөз салу), қазақ өнерінің тарихын білумен бірге оны бойға сіңіру, т. б. Мектептің бағыт-бағдары, мазмұны түгел қазақ рухында болуы қажет.

Бізге басқалардың тәрбиесі өзімізден артық көрінетін бір кембағалдық әдет бар. Басқа елдің тәжірибесін тұтастай енгізу жақсылыққа әкелмейді. Оның ішінде ұлттық

құндылықтарға қабысатынын ғана пайдалануымыз керектігін ескере бермейміз. Қандай да бір озық дүние болса да, ол өз елінің мүддесі тұрғысынан жазылады. Сырттан ендірген жат мүдделердің қажеттілікке айнала алмайтыны сондықтан. Тамырсыз гүл өспейді».

А.Қыраубаева ұлттық тәрбиені жүзеге асырудың жолдарын көрсетіп, іске асыратын ұлттық мектептің моделін жасады. «Тілашар», «Елтану», «Әлемтану», «Әдеп» бағдарламаларын жасады.

«Мұғалім – тергеуші емес, үйретуші, тәртіпке салып қоюшы емес, рухани өсіруші» екендігіне басты назарды аударды.

Алманың ұстанымдарынан жаңаша ұлттық сипаттағы бағыт көрінеді:

«Бала мектеп үшін емес, мектеп бала үшін жұмыс істейді.

Баға құнды емес, бала құнды.

Ұстаз қызметінің мақсаты – өз пәнін жақсы үйретуден гөрі тереңіректе: ол – адамды жасаушы адам.

Сабақ – ұстаз бен шәкірттің адами қарым-қатынасы.

Мұғалімнің өз сабағын білуі жеткіліксіз, оған қоса бала жанын ұға білсін.

Шәкірттің кемшілігін көргіш болсаң, ықыласын өлтіресің. Жеңісін ізде.

Баланы сабақтың негізгі кейіпкері ете біл».

Бұл жерде ұлттық тәлім-тәрбиенің тұтас бір концепциясы көрініс тапқан.

А.Қыраубаева қазақ мектебіне арналған оқулықтарға түркілік, ұлттық тұлғалар туралы әңгімелер кіргізуді жөн санап, олар жайында қысқа хикаялар жазып ұсынды.

А.Қыраубаева өзі жасаған «Әдеп» бағдарламасының аясында ислам мәдениетін оқытып, имандылық иірімдеріне мән беруді алға шығарыпты. Дидактикалық материалдар ретінде «Ахмет Ясауи», «Құрма», «Сарандық», «Қарынбай», «Нұқ пайғамбардың кемесі», «Жылан мен қарлығаш», «Мұса пайғамбардың аса таяғы», «Жануардың тілі», «Мұхаммед пайғамбардың туған күні», «Ай көрдім, аман көрдім», «Жарты ай», «Құран», «Пайғамбардың қызы – Фатима», «Бес парыз» сынды қысқа әңгімелерді қағазға түсірді.

А.Қыраубаева 1993 жылы Алматы облысы, Қарасай ауданының Ораз Жандосов ауылында жекеменшік қазақ гуманитарлық мәдениет лицейін ашты. Бұл гуманитарлық лицейде білім беру, тәрбие жұмысы мемлекеттік стандартты сақтай отырып, ұлттық дәстүр бағытында жүргізілді. Қаражат тапшылығына байланысты 1996 жылға дейін ғана жұмыс жасағанына қарамастан, Алманың лицейі қазақ ұлттық мектебі үлгісінің тәуелсіздік кезеңінде жүзеге асқан бір көрінісі болып еді.

Қазақстан қазір әлемдік өркениеттен өзіне лайықты орнын алу үшін рухани жаңғыру жолына түсті. Халқымыздың ғасырлар бойы жасаған әдеби мұрасын, ұлттық тағылымы мен тәрбиесін тарихтың тұңғығында шашылып қалған жерлерінен жинап-теріп, елінің ертеңі жарқын болуы үшін кәдеге жарата білген Алма Қыраубаеваның ғылыми еңбегі сол ұлттық құндылықтардың қатарынан әркез табылатыны анық.

Дандай ЫСҚАҚҰЛЫ
филология ғылымдарының докторы, профессор